

## GÜVENCELİ ESNEKLİĞİN İNŞASINDA SOSYAL DEMOKRASİNİN YERİ: TEORİK VE TARİHSEL BİR İNCELEME

Erkan İNAN<sup>1</sup>

**Recieved (First):** 03.02.2025

**Accepted:** 12.04.2025

**Citation/©:** İnan, E. (2025). Güvenceli Esnekliğin İnşasında Sosyal Demokrasinin Yeri: Teorik ve Tarihsel Bir İnceleme, *Journal of Public Economy and Public Financial Management*, 5(1), 28-47.

### Özet

Günümüzde, esnek istihdam ve standart dışı çalışma, sosyal ve ekonomik yaşamın önemli bileşenleridir. Liberalizmin bir çıktısı olan esnek istihdam ile sosyalizmin temel ilkelerinden olan güvenceli çalışma hakkının bir araya getirilme düşüncesi, güvenceli esneklik modelini geliştirmiştir. Bu çalışmada, güvenceli esneklik modelinin gelişimini sağlayan temel dinamiklerin incelenmesi amaçlanmaktadır. İlk bölümde istihdamın esnekleşmesinin tarihsel gelişimi, ekonomik ve sosyal hayata yansımaları ve esnek istihdamı teoriden pratiğe taşıyan modeller ele alınacaktır. İkinci bölüm sosyal demokrasinin tarihsel gelişimini, uğraklarını ve yaşamış olduğu evrime odaklanacaktır. Son bölümde ise güvenceli esneklik kavramının inşa ve gelişiminde sosyal demokrasi ile ilişkisi mercek altına alınacaktır. Makalenin bütününde, sosyal demokrasinin tarihsel süreci ve güvenceli esneklik arasındaki bağıntıya dikkat çekilmiştir. Esnek istihdamın sosyal ve ekonomik sonuçları da makalede vurgulanan konular arasındadır. Bu çalışma, güvenceli esnekliğin teorik ve tarihsel gelişimine odaklanmaktadır. Sosyal demokrasi; kökleri sosyalizmde olan, dalları ise liberalizme ulaşmış, günümüz dünyasında başta Kuzey Avrupa olmak üzere birçok yerde uygulama alanı bulabilmiş önemli bir kuramdır. Sosyal demokrasinin, işçi sınıfının iktidarı anlayışından, burjuvazi ve emekçi sınıflar arasındaki uzlaşma ortamını sağlama hedefine dönüşen uzun bir evrimsel yolculuğu bulunmaktadır. Bu çalışmada, sosyal demokrasinin, güvenceli esneklik modelinin inşasındaki yeri ve önemi sorgulanmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Esnek İstihdam, Güvencesizlik, Sosyal Demokrasi

### The Role of Social Democracy in the Construction of Secured Flexibility: A Theoretical and Historical Analysis

#### Abstract

In contemporary times, flexible employment and non-standard forms of work have become significant components of social and economic life. The concept of flexicurity, which merges flexible employment—a product of liberalism—with the right to secure work—a fundamental principle of socialism—has emerged from the attempt to reconcile these seemingly divergent ideals. This study aims to examine the key dynamics that have facilitated the development of the flexicurity model. The first section will address the historical evolution of employment flexibility, its reflections on economic and social life, and the models that have translated flexible employment from theory into practice. The second section will focus on the historical development of social democracy, its critical junctures, and its evolutionary trajectory. The final section will scrutinize the relationship between social democracy and the construction and evolution of the flexicurity concept. Throughout the article, emphasis is placed on the correlation between the historical process of social democracy and flexicurity. The social and economic outcomes of flexible employment are also highlighted as key topics of discussion. This study concentrates on the theoretical and historical development of flexicurity. Social democracy is a significant theory with roots in socialism and branches extending into liberalism, finding practical application in various regions, particularly in Northern Europe. Social democracy has undergone a long evolutionary journey, transitioning from an understanding centered on the power of the working class to a focus on fostering a conciliatory environment between the bourgeoisie and the working class. This study examines the role and significance of social democracy in the construction of the flexicurity model.

**Keywords:** Flexible Employment, Job Insecurity, Social Democracy.

#### 1. GİRİŞ

Esnek istihdam modelleri, yeni dünya düzeninin inşa ve gelişim süreçlerinde rekabet, risk, güvencesizlik gibi olguların aynı potada eritilmesiyle ortaya çıkmış bir anlayışın ürünü olarak değerlendirilebilir. Neoliberal ekonomi geniş halk kitlelerine güvencesiz, esnek bir yaşam

<sup>1</sup> Dr. Erkan İnan. Bağımsız araştırmacı, erkaninan85@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8950-8251.

sunmaktadır. Günümüzde akademisyenlerden öğretmenlere, mühendislerden turizm çalışanlarına, kadınlardan erkeklere, zanaatkârlardan çöp toplama görevlisine kadar hemen herkes, her sektörde esnek istihdam uygulamalarına maruz kalmaktadır. Esnek istihdam, çağın bir gerekliliği mi yoksa egemen sınıfların düşün dünyasının birer ürünü mü? Bu soru günümüzde hâlâ geçerliliğini korumaktadır.

İkinci Dünya Savaşı ile başlayan süreçte iş ilişkilerinde köklü dönüşümler yaşanmaya başlamıştır. Dünyanın iki ayrı kutba bölünmesi, beraberinde iki farklı iş ilişkisi modelini ortaya çıkarmıştır. ABD önderliğindeki Batı bloku, liberal demokrasi bayrağı altında toplanmıştır. Bu süreçte, Avrupa Birliği'nin kuruluşu Batı blokunu güçlendirmiş ve diğer ülkelere karşı bir cazibe merkezi haline gelmesini sağlamıştır. SSCB önderliğindeki diğer blok ise yöneten-yönetilen ilişkilerini sosyalist ilkeler doğrultusunda örgütlenme iddiasını taşımaktaydı. Süreç içinde SSCB'nin güç kaybetmesi, başta Avrupa solu olmak üzere hemen her yerde sosyalizm tartışmalarını alevlendirmiştir. Bu tartışmalar ışığında sosyal demokrat ve demokratik sosyalist yapılar güç kazanırken, komünist örgütlenmeler zayıflamıştır. Gerçekleştirilen sosyalizm tartışmaları, liberal ideolojinin egemen konumunu sağlamlaştırmıştır. Birçok yerde sosyalizmin inşası mücadelesinin yerini, liberalizmin eksiklerini giderme çabaları almıştır (Mouffe, 1989: 33).

Çift kutuplu dünya, liberalizm ve sosyalizm arasında küçük bir duvarın inşasıyla ikiye bölünmüştü. SSCB'nin yıkılış sürecine kadar Batı bloku ülkeleri, SSCB'nin çöküşünden sonra ise neredeyse tüm yerkürede liberal ideoloji hâkim konuma gelmiştir (Alejandro Leal, 2007: 542). Bu süreç, iş ilişkilerine de yansımış ve küreselleşme yolunda önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Liberalizmin ilkeleri doğrultusunda ideolojik hattını oluşturan ve yaşamın hemen her alanını bu hat üzerinden inşa etmek isteyen Batı bloku, iş ilişkilerinin süreçlerini ve hiyerarşik yapısını da bu hat üzerine kurgulamıştır (Rossi, 2018: 133). Liberalizmin ilkeleri doğrultusunda yöneten-yönetilen ilişkilerini kurgulayan ülkeler, iş ilişkilerini de liberal bir çerçevede oluşturmuştur. Bu çerçeve, başta Batı blokunun etkisi altındaki ülkeler olmak üzere birçok yerde iş ilişkilerinin belirlenmesinde ilham kaynağı olmuştur (Maravall & Przeworski, 2003: 21).

1970'lerin sonlarına gelindiğinde, liberal ideoloji piyasa ekonominin gelişimine odaklanmıştır. Bu süreçte, SSCB giderek güç kaybederken, Komünist Çin piyasa ekonomisine geçiş yapmıştır. Öte yandan, Thatcher ve Reagan, açık ekonomi anlayışıyla yeni dünya düzeninin yönlendiricisi konumuna gelmiştir. Liberalizmin neoliberalizme evrilme sürecinin laboratuvarı ise Şili olmuştur (Harvey, 2007: 24-44). Sonraki süreçte, rekabet, güvencesizlik, risk, küreselleşme gibi kavramlar çerçevesinde liberalizm evrimini tamamlayarak neoliberalizme dönüşmüştür. Neoliberalizmle birlikte iş

ilişkilerinde keskin dönüşümler yaşanmaya devam etmiş; esnek istihdam modelleri, bu dönüşümün temel sacayaklarından biri olmuştur (Temiz, 2004: 61).

Üretim süreçleri, piyasa merkezli yapıya ve müşteri ilişkilerine dayalı kurgulandığı için pazar odaklı bir anlayışın ürünüdür. Kapitalizm, rekabet ekseninde şekillenen bir sistemdir ve rekabet merkezli yapısı zamanla daha da sertleşmektedir. Bu rekabet ortamında, rakiplerin önüne geçebilmek ya da ayakta kalabilmek için pazarlar kritik bir öneme sahiptir. Kapitalizmin yarattığı tüketim toplumlari, giderek daha fazla ürün talep etmektedir. Bunun sonucunda, küreselleşmenin de etkisiyle pazarlar genişlemekte, fırsatlar ve riskler ise rekabet seviyesiyle paralel bir şekilde artmaktadır (Şimşek, 2001: 45). Esnek istihdam anlayışı, bu sürece uyum sağlama ihtiyacından doğmuştur. Maliyetlerin düşürülmesi hedefi, işletmelerin temel önceliği haline gelmiştir. Bu doğrultuda, esnek istihdam modelleri işçilerin güvencesiz çalışma koşullarını en üst seviyeye taşımıştır (Davy vd., 1997: 331).

Sosyal demokrasi, sınıflar arasındaki iş birliği üzerinden ideolojik hattını ören bir kuramdır (Akat, 2004: 40). Maliyetleri düşürme hedefi ve piyasa merkezli bakış açısı, çoğunlukla emekçilerin aleyhine işlemektedir. Sosyal demokrasi, işsizlik oranlarını azaltma hedefi doğrultusunda esnek istihdam modellerine kesin bir karşı duruş sergilememektedir. Sınıflar arası denge, sosyal demokrasinin temel ilkelerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu çerçevede, güvenceli esneklik kavramı gündeme gelmektedir. Üretim sürecinde esnek istihdam anlayışının benimsenmesiyle birlikte emek-sermaye ilişkileri, sermayenin çıkarları doğrultusunda yeniden örgütlenmektedir. Emegi metalaştıran bu süreç, kâr maksimizasyonunu temel alan bir dinamik içinde ilerlemektedir. Bu çalışmada, emeğin iktidarına dayalı bir perspektiften doğan ancak zamanla ideolojik yönelimini değiştiren sosyal demokrasinin, emegi metalaştırdığı ve değersizleştirdiği iddia edilen esnek istihdam modelleriyle ilişkisi, güvenceli esneklik anlayışı çerçevesinde ele alınmaktadır.

## **2. ESNEK İSTİHDAM: TARİHSEL SÜREÇ VE MODELLERİ**

Günümüz iş ilişkilerinde önemli bir yer edinen esnek istihdamın kökenleri, sanayi devriminin yapıcı ve yıkıcı izlerinde aranabilir. Feodal dönem ise ekonomik açıdan tarım, hayvancılık ve zanaatkarlık temelli bir yapıya sahiptir. Feodalizmde yöneten-yönetilen ilişkileri, bir adamın, adamı olmak üzerinden örgütlenmekteydi (Bloch, 1983: 20-25). Bu nedenle iş gücünün önemi, sosyal ve ekonomik hayatta geri planda kalmıştır. Sanayi Devrimi ile birlikte iktisadi ve sosyal yaşamda meydana gelen büyük dönüşümler, istihdam, emek ve işgücü gibi kavramları ön plana çıkarmıştır (Polanyi, 2010: 45). Bu süreçte, fabrikalaşma ve kitlesel üretim sistemlerinin devreye girmesiyle iş ilişkilerinde yeni bir döneme geçilmiştir. Bu dönemde, başta çocuklar ve kadınlar olmak üzere iş görenlere güvencesizlik koşulları sunulmuştur. Uzun çalışma saatleri, kötü çalışma koşulları ve düzensiz çalışma faaliyetleri gibi faktörler, emekçilerin yaşamlarını zorlaştırmıştır. (Ashton, 1997: 15).

1900'lü yılların ilk çeyreğinde, Henry Ford'un üretim bandı sistemi ve iş bölümü anlayışı, işgücü piyasalarında esnekliğin yerini katı bir yapının almasının işletmeler açısından daha olumlu sonuçlar doğurabileceği görüşünü güçlendirmiştir. Nihayetinde, standart çalışma saatleri emekçiler için önemli bir kazanım olmuştur. İşgücünden uzun süre faydalanmanın ve tecrübenin ön plana çıktığı bu dönem, uzun vadeli iş sözleşmelerini iş ilişkilerinin merkezine yerleştirmiştir (Gül, 2008: 110). Ancak bu süreç, Büyük Buhran ve İkinci Dünya Savaşı ile kesintiye uğramış ve uzun vadeli iş sözleşmeleri giderek etkinliğini yitirmeye başlamıştır.

1970'li yıllar, istihdamın esnekleşmesinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Liberalizmin neoliberalizme evrilme süreci, ekonomik krizler ve bilgi teknolojilerindeki gelişmeler, istihdamın esnekleştirilme süreçlerinde etkili rol oynamıştır (Hellema, 2018: 17). Bu süreçte petrol krizleri kritik bir öneme sahiptir. 1970'ler, küresel ekonomide büyük bir dönüşümün yaşandığı bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Bu dönüşümün en önemli nedenlerinden biri, 1973 ve 1979 yıllarında meydana gelen petrol krizleridir. Petrol fiyatlarının hızla yükselmesi, sanayileşmiş ülkelerde üretim maliyetlerini artırmış, enflasyonu şiddetlendirmiş ve işsizlik oranlarını yükseltmiştir. Özellikle özel sektör, artan maliyetler ve daralan piyasa koşulları nedeniyle ciddi bir istikrarsızlık yaşamıştır (Venn, 2016: 41-48). İşletmelerin hayatta kalabilmek adına maliyetleri minimum seviyeye çekme girişimleri, esnek istihdam modellerinin gelişimiyle sonuçlanmıştır. Geçici işsizlik, taşeronluk ve çağrı üzerine çalışma gibi istihdam biçimleri, bu sürecin bir ürünü olarak iş ilişkilerinde ön plana çıkmaya başlamıştır (Temiz, 2004: 60).

1980'ler ve 1990'lar, yeni bir dünyaya girişin son aşamaları olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde küreselleşme hız kazanmış, neoliberal politikalar yaygınlaşmıştır. Sendikalar güç kaybetmiş, bireysel performans değerlendirmeleri ise ücret skalasını belirleyen temel unsurlar haline gelmiştir. Kerfoot ve Knights'ye göre (1995: 222-224) dayanışma ruhuna dayalı örgütlü toplulukların hareket alanlarının daraltılması ve kazanım elde etmelerinin engellenmesi sonucunda yeni bir dönem başlamıştır. Bu süreçte emekçiler, kolektif mücadeleden uzaklaşarak güvencesiz ve standart dışı istihdamın "etkili ve verimli" dünyasında yer edinmeye çalışmıştır.

Teknolojik yatırımların hız kazanması ve hizmet sektörünün büyümesi, istihdamın daha da esnekleşmesinin önünü açmıştır. Proje bazlı çalışmaların yaygınlaşmasıyla birlikte esnek istihdam anlayışı daha da güçlenmiştir. Küreselleşmenin etkilerinin belirginleştiği bu süreç, iş ilişkilerinin yapısını giderek daha esnek hale getirmiştir (Värlander, 2012: 34).

2000'li yıllarla birlikte, büyük teknolojik gelişmeler dijitalleşme ve otomasyon sistemlerini ön plana çıkarmıştır. "Uzun vade yok" sloganı, bu dönemin iş ilişkilerini en iyi şekilde özetlemektedir (Sennett,

2008: 65). Neoliberal sistemin güçlenmesiyle birlikte esneklik ve güvencesizlik, iş gücü piyasalarının temel dinamikleri haline gelmiştir.

Bu bağlamda, istihdam ilişkileri çeşitli dönemler üzerinden sınıflandırılabilir. Bunlardan ilki, serbestlik dönemi olarak adlandırılmaktadır. Sanayi Devrimi'nin hemen ardından ortaya çıkan bu dönemde, çalışma koşulları çalışanlar açısından son derece olumsuz olup devlet, kötü çalışma şartlarına müdahalede bulunmamıştır. İkinci dönem ise müdahaleci dönemdir. Bu süreçte devletler, çalışanları olumsuz çalışma koşullarından korumak amacıyla çeşitli yasal düzenlemeler yürürlüğe koymuştur. Üçüncü dönem, günümüz dünyasında yaşanan teknoloji devrimi ile şekillenmiştir. Teknolojik gelişmelerin etkisiyle üretim yapısı dönüşmüş, esnek istihdam uygulamaları yaygınlaşmıştır. Bu süreçte, çalışma koşulları değişime uğramış, rekabet ortamının genişlemesiyle birlikte iş gücünün kullanım biçimi de farklılaşmıştır. Aynı zamanda, devletin çalışma ilişkilerine müdahalesi en düşük seviyeye inmiştir. Bu çerçevede, esnekliğin doğal bir sonucu olarak iş gücü piyasasının heterojen niteliği belirginleşmiş; ücret düzeyleri, çalışma koşulları ve sosyal korumaya erişim bakımından birbirinden farklı istihdam biçimleri ortaya çıkmıştır (Erdut, 2005: 18).

İstihdamın esnekleşmesi farklı perspektiflerden ele alınmaktadır. Bazı düşünürler, iş ilişkilerinin yapısındaki kuralsızlık vurgusu üzerinden esnek istihdamı yorumlamaktadır (Emiroğlu, 2015: 10) Bu bakış açısı, “bırakınız yapsınlar, bırakınız etsinler” anlayışının egemen olduğu bir sistemde, üretim sürecinin dışarıdan herhangi bir kural ile sınırlandırılmayacağını savunmaktadır. Kuralsızlık çözümlemesi, iş piyasalarının dış müdahalelere direnç göstereceği düşüncesine dayanmaktadır (Yavuz: 1995: 6).

Diğer bir görüş ise iş ilişkilerinde mutlak bir esnekliğin mümkün olamayacağını, ancak belirli düzenlemeler aracılığıyla çalışma ilişkilerinde esnekliğin sağlanabileceğini öne sürmektedir. Bu yaklaşım, emekçilerin hak ve kazanımlarının katı bir biçimde korunmasının iş piyasaları üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceğini ileri sürmektedir. Bu doğrultuda, işveren ile emekçi arasında esnek bir iş ilişkisinin düzenlemeler aracılığıyla inşa edilebileceği vurgulanmaktadır (Brewster vd., 1997: 90-92). Bu iki model, tarihsel süreç içerisinde farklı dönemlerde ortaya çıkmış ve günümüzde karma bir yapı oluşturmuştur. Buradan hareketle, istihdamın esnekleştirilmesi, emekçi merkezli bir bakış açısıyla iş görenlerin hak ve kazanımlarına yönelik bir tehdit olarak değerlendirilirken, işveren odaklı perspektif ise bu süreci maliyetlerin azaltılması ve verimliliğin artırılması bağlamında olumlu bir gelişme olarak görmektedir (Mahiroğulları, 2001: 166).

Küreselleşme ile birlikte uluslararası rekabet, iş dünyasında köklü dönüşümlere yol açmıştır. Mevcut iş kolları genişlerken, var olan iş alanlarının sürdürülebilirliği giderek zorlaşmıştır. Bu sürece teknoloji devriminin eklenmesiyle birlikte emekçilerin durumu daha fazla sorgulanır hale gelmiştir (Lewis,

2020: 351). Rekabet koşulları altında maliyetleri azaltma düşüncesi, daha az personelle daha fazla iş yapma anlayışını beraberinde getirmiştir.

Maliyet odaklı politikaların uygulanması, çeşitli çalışma biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kısmi zamanlı çalışma, geçici veya mevsimlik çalışma, taşeron işçiliği, evde çalışma ve tele-çalışma gibi istihdam modelleri, iş gücünün sosyal maliyetlerinden kaçınma ve kâr oranlarını artırma imkânı sunmaktadır (Uyanık, 2008: 215).

Esnek çalışma modellerinin yaygınlaşmasıyla iş ilişkileri yeni bir boyut kazanmıştır. Örneğin, dünyanın herhangi bir yerinde yaşayan bir birey, fiziksel olarak hiç gitmediği bir ülkedeki bir şirkette çalışabilmektedir. Friedman, “Dünya Düzdür” adlı eserinde bu çalışma biçimini incelemiş ve Hindistan’daki bir çağrı merkezi üzerinden değişen iş ilişkilerini küresel bağlamda değerlendirmiştir (Friedman, 2006: 30).

Bu dönüşüm, standart dışı bir istihdam modelinin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Çalışanların tam zamanlı, süresi belirsiz ve sosyal yardımları içeren güvenli bir ortamda istihdam edilmesi, standart istihdam olarak tanımlanmaktadır (Kalleberg, 2000: 345). Buna karşılık, çalışanların kendilerini güvende hissetmelerini sağlayan unsurları dışlayan iş modelleri ise standart dışı istihdam olarak adlandırılmaktadır (Aykaç & Sefa, 2024, s. 418).

Standart dışı istihdam modelleri, geleneksel ve uzun vadeli iş sözleşmelerinin yerini alan, süresiz ve güvenceli çalışmadan yoksun esnek bir istihdam biçimidir. Bu modelde işveren ve çalışan arasındaki ilişki farklı şekillerde düzenlenmekte olup, emekçilerin uzun vadeli iş güvencesine sahip olmasını engelleyebilmektedir (Yıldırım, 2017: 13). Geçici ve sözleşmeli istihdam, başlıca standart dışı istihdam modellerinden biridir. İşe başlamadan önce yapılan sözleşme ile işin sona ereceği tarih belirlenmektedir. Geçmişte yalnızca proje bazlı ve mevsimsel işlerde yaygın olan bu model, günümüzde akademisyenlerden öğretmenlere, temizlik işçilerinden mühendisler kadar geniş bir yelpazede uygulanmaktadır. Bu durum, esnek ve standart dışı istihdamın yaygınlaşma gücünü ortaya koymaktadır.

Bir diğer esnek istihdam biçimi yarı zamanlı çalışmadır. Geçmişte özellikle öğrenciler için cazip bir seçenek olan bu model, günümüzde avukatlar, mühendisler ve diğer birçok meslek grubunda yaygın hale gelmiştir (McDonald vd., 2009: 145). Genellikle haftalık çalışma süresi 35 saatin altında olan çalışanlar için kullanılan bu model, iş güvencesinin zayıf olduğu bir istihdam biçimidir. Bunun yanı sıra, çağrı üzerine çalışma modeli de esnek istihdam türleri arasında yer almaktadır. Bu modelde emekçiler, yalnızca işverenin ihtiyaç duyduğu zamanlarda çalışmaya çağrılmaktadır (Gümüş & Koç, 2019: 73). İşletmelerin, çalışanları yalnızca belirli zaman dilimlerinde istihdam etmesi, iş

güvencesizliğini artırmaktadır. Günümüzde özellikle turizm sektörü başta olmak üzere birçok alanda bu çalışma biçimi uygulanmaktadır.

Taşeron çalışma modeli de günümüzde yaygın olarak kullanılan bir diğer standart dışı istihdam modelidir (Tiryaki, 2022: 18). Bu modelde çalışan, doğrudan asıl işverene değil, taşeron bir şirkete bağlı olarak çalışmaktadır. Dolayısıyla, işçinin emek verdiği işletme ile hukuki bir bağı bulunmamaktadır. Kamu kuruluşlarından özel sektöre kadar geniş bir alanda uygulanan bu model, işçilerin haklarını ve iş güvencelerini büyük ölçüde zayıflatmaktadır. Tüm bu bilgiler ışığında, esnek ve standart dışı istihdam; montaj işçilerinden tersane ve maden işçilerine, akademisyenlerden mühendislere, belediye işçilerinden çağrı merkezi çalışanlarına kadar geniş bir kesimi kapsamakta ve iş güvencesinin giderek zayıflamasına yol açmaktadır. Bu model, kadın-erkek, yetişkin-çocuk, göçmen ve yerli fark etmeksizin, vasıflı ya da vasıfsız işçiler dâhil olmak üzere, üretim araçlarına sahip olmayan geniş toplumsal kesimleri etkilemektedir (Yücesan - Özdemir, 2010: 47).

### **3. SOSYAL DEMOKRASİNİN İNŞASI VE TARİHSEL GELİŞİMİ**

Sosyal demokrasi, teori ve pratikte önemli dönüşümler geçirmiş bir kuramdır. Bu kuram, Marksizm'den liberalizme uzanan geniş bir tarihsel yolculuğa sahiptir. Başlangıçta mevcut düzenin emekçiler tarafından yıkılması gerektiğini savunan bir anlayıştan, sistemin reformlar yoluyla iyileştirilebileceğine inanan bir yaklaşıma evrilmiştir. Bu nedenle, sosyal demokrasinin anlamlandırılabilmesi ve çözümlenebilmesi için tarihsel süreçlerin ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Paterson ve Campbell'e göre ( 1974: 1-2), Amerikan, İngiliz ve Fransız burjuva devrimlerinin yöneten-yönetilen ilişkilerini dönüştürme gücü ile 19. yüzyılın sosyalist örgütlerinin ideolojik altyapısı, sosyal demokrasinin oluşumunda belirleyici bir rol oynamıştır. Burjuva devrimleri ile birlikte seçme ve seçilme hakkı daha geniş kitlelere yayılmış ve demokratikleşme süreci hız kazanmıştır. Bu süreç, yönetilenler için yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur.

Sosyal demokrasi kuramının inşa ve gelişim sürecini anlayabilmek için farklı tarihsel dönüm noktalarının da incelenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, Sanayi Devrimi en önemli uğraklardan biri olarak değerlendirilebilir. Sanayi Devrimi'nin yarattığı büyük teknolojik ilerlemeler, kapitalizmin emekçiler üzerindeki olumsuz etkileriyle birlikte sosyal demokrasi düşüncesinin doğuşuna zemin hazırlamıştır (Bottigelli, 1976: 41). Bu süreçte kritik olan nokta, sosyal demokrasinin henüz liberalizme eklemlenmemiş olmasıdır. Sosyal demokrasi, Sanayi Devrimi sonrası sanayileşmiş toplumlarda sınıf bilincinin ortaya çıkmasıyla somut bir ideoloji haline gelmiştir. Sanayi Devrimi ile birlikte teknoloji gelişmeleri hız kazanmış, ancak bu süreç eş zamanlı olarak, çalışanların kötü yaşam ve çalışma koşullarına mahkûm edilmesini beraberinde getirmiştir. Sosyal demokrasi, hem teknolojik gelişim hem de emekçilerin yaşadığı tahribatlar arasında doğmuş ve şekillenmiştir (Andersen, 2013:

38). Bu dönemde işçilerin hak ve özgürlük mücadelesinde kazanım elde edebilmesinin yegâne yolu örgütlenmeleri olmuştur (Przeworski, 2012: 27). Bu durum, işçilerin sınıf bilincine ulaşarak, örgütlü bir topluluk haline gelmelerine odaklanılmasını beraberinde getirmiştir. Bu odaklanma, sosyal demokrasinin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Zamanla sosyal demokrasi, önemli dönüşümler geçirmiştir. Bu dönüşümler sonucunda, bir tarafta işçi sınıfı, diğer tarafta ise işverenler yer almakta olup, bu iki sınıf arasında dengeyi sağlama rolünü üstlenmiştir. Sosyal demokrasi, özellikle Marksizm ile olan ilişkisi bağlamında, Marksist düşünceden kopuşu ve bu kopuşla birlikte yaşadığı dönüşüm süreçleriyle ele alınabilir.

### **3.1. Reel Sosyalizmden Sosyal Demokrasiye**

Marx ve Engels, sınıf mücadeleleri üzerinden bir tarih okuması yapmış ve toplumsal ilişkilerin dönüşümünde üretim süreçlerinin belirleyici rolünü vurgulamışlardır. Marx ve Engels'in reel sosyalizm anlayışı, siyasal ve ekonomik sistemlerin çözümlemesi üzerinden şekillenmiştir. (Marx & Engels, 2008: 33-34). Bu çözümlemeye göre, burjuvazi dinsel ve siyasal olguların arkasına gizlenen sömürü düzenini şeffaflaştırmış ve açık sömürü çağının doğmasını sağlamıştır (Marx & Engels, 2008: 35). Sömürünün şeffaflaşması ve teknolojik gelişimlerle birlikte sermaye birikim rejimi ortaya çıkmıştır. Marx'a göre (2011: 576-600) sermaye birikim rejimi, üretim araçlarına sahip olanlar tarafından toplumun tüm zenginliklerinin ele geçirildiği, mülksüzleşmenin ve güvencesizliğin boy gösterdiği bir süreçtir. Yaşanılan mülksüzlük ve güvencesizlik ortamı, emekçilerin emeğine, kendilerine ve çevrelerine yabancılaşmalarını sağlamaktadır (Marx, 2013: 32-35). Bu sürecin sonunda, geniş halk kitleleri örgütsüz kalabalıklar haline dönüşmüş ve sosyal, iktisadi ve siyasal yaşamı dönüştürebilecek yetilerden arındırılmışlardır (Sallan Gül & Kahraman, 2011: 95).

Marksizm'e göre kapitalist sistem, işçi sınıfı tarafından devrim yoluyla ortadan kaldırılacaktır. Devrimi gerçekleştirecek işçiler, sınıf bilincine sahip olmalıdır (Lenin, 1999: 37). İşçi sınıfını bilinçlendirecek yapı ise öncü partidir. Almanya'da bu öncü parti, Almanya Sosyal Demokrat Partisi (SPD) olarak kendisini göstermiştir. Marx ve Engels tarafından yazılan ve sosyalizmin temel yapı taşlarından olan "Komünist Manifesto", Almanya Sosyal Demokrat Partisi'nin programatik belgelerinde ilk sırayı almaktaydı (Kavukçuoğlu, 1997: 12). Özetle, sosyal demokrasi ilk olarak sömürü sistemini işçi sınıfı önderliğinde sonlandırmayı hedeflemiş bir kuramdı. Birinci Dünya Savaşı, sosyal demokrasinin evriminin incelenmesinde bir diğer önemli uğrak olarak göze çarpmaktadır. Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrası süreç, SPD içerisinde keskin tartışmalara yol açmıştır. Marksist kanat, işçi sınıfı açısından bir çözümleme gerçekleştirerek savaş karşıtı bir tutum sergilerken, revizyonistler Almanya'nın çıkarları üzerinden bir süreç okuması yapmışlardır. Revizyonistler, bu süreçte kazanan taraf olmuşlardır. Sosyal demokrasi kuramı, işçi sınıfının iktidarı anlayışından revizyonizme doğru evrilmiştir (Barber, 1995: 22).

Revizyonizm, sosyal demokrasinin evriminde önemli bir rol oynamaktadır. Bu süreçte, Bernstein'in rolü yadsınmaz. Bernstein, sosyal demokrasi için Marksizm'in temel devrimci ilkeleri yerine liberalizmden beslenerek evrimci bir yol haritası oluşturmuştur (Erdem, 2021: 61). Bernstein, liberal teorinin ana hatları olan insan ve yurttaşlık hakları, siyasi iktidarın denetlenmesi, hukukun üstünlüğü, çoğunluğun yönetimi gibi normlardan faydalanarak sosyal demokrasinin yeni yol haritasını ilan etmiştir (Meyer & Hinchman, 2015: 21). Bu doğrultuda, sosyal demokrasi işçi sınıfına sosyalizmin güvenceli dünyasını sunmaktan vazgeçmiş ve bunun yerine ekonomik liberalizmin riskler dünyası almıştır. Sosyalizmden liberalizme keskin bir geçişin yerini ise uyum politikaları doldurabilirdi. Hem işçi sınıfı hem de burjuvazinin aynı sistem içinde bir arada, uyum içinde yaşayabilecekleri görüşü, sosyal demokrasinin kökleri ile çiçekleri arasındaki bağıntıyı sağlamayı amaçlamaktadır.

Sınıflar arasında uzlaşma ortamının aranması, tarihin materyalist yorumlanmasını dışlayan bir bakış açısını gerektirmektedir. Sömürü ilişkilerinin ve tahakkümün tarihselliği arka plana itilerek, devlet aygıtının sınıflar arasında sorun çözücü bir rol oynadığı savından hareketle modern devleti inşa etmek, sınıflar arasındaki uyum arama çabalarının köklerini oluşturur (Poggi, 2009: 117-120).

İşçi sınıfı ve burjuvazi arasında sosyal demokrasi çatısı altında bir uzlaşma sisteminin yaratılması için aşağıdaki ilkeler doğrultusunda bir politik hat ortaya konulmalıdır (Cem, 1995: 224):

- Emekçilerin, şiddet yoluyla iktidar erkini ele geçirmesi fikrinin dışlanması.
- Geniş halk kitleleri parlamentarizm ve genel oy ilkesine sıkı sıkıya bağlı kalması.
- Devletin, tüm sınıfların çıkarlarını koruyan bir yapı olduğunun kabul edilmesi.
- Özel mülkiyet hakkının tartışmaya kapalı olduğu, bir sistem inşa edilmesi gerektiği.

### **3.2. Sosyal Demokrasi Ve Piyasa Ekonomisi: Teori ve Uygulama Alanları**

Sosyal demokrasinin Marksizm'den liberalizme uzanan yolculuğu, kuramın ana hatlarında bazı muğlaklıklar yaşanmasına sebep olabilmektedir (Paterson & Campbell, 1974: 1-3). Sosyal demokrasi, emekçilerin kapitalist düzeni yıkarak halk iktidarını inşa etmesi görüşünden, liberal sistem içerisinde aksayan yönleri düzeltmeye çalışan reformist bir harekete dönüşmesi, yaşanan bu muğlaklığı anlamlandırabilmektedir (Kavukçuoğlu, 1997: 11).

Gombert'in de vurguladığı gibi (2009: 10), Marksizm'den kopan sosyal demokrasi, kuramsal çerçevesini özgürlük, eşitlik ve dayanışma ilkeleri üzerinden inşa etmiş ancak bu ilkeleri Marksist açıdan yorumlamayı reddetmiştir. Özgürlük ve eşitlik kavramları, liberalizm çerçevesinde ele alınmış ve çözümler bu perspektiften gerçekleştirilmiştir. Bireyler, özgürlük ve eşitlik taleplerini evrensel

haklar üzerinden temellendirmektedirler (Meyer, 2005: 3). Bu süreçte inşa edilecek kurumlar aracılığıyla, bireylerin hak ve özgürlüklerinin korunabileceği görüşü savunulmaktadır.

Süreç içerisinde dönüşümünü gerçekleştiren sosyal demokrasi, üretim araçlarına sahip olanlar ile emeğiyle geçinenlerin bir arada uyum içerisinde yaşayabileceği tezini ortaya koymuştur (Paterson & Campbell, 1974: 15). Sosyal demokrasi, çıkarları ve varlık nedenleri farklı olan sınıfların, liberal demokrasi çatısı altında inşa edilecek kurumlar ve bu kurumların yapacağı düzenlemeler yardımıyla bir arada uyum içinde yaşayabileceği görüşünü benimsemiştir (Akat, 2004: 23). Kapitalizmin reddi değil, vahşiliğinin ehlileştirilmesi temel hedef haline gelmiştir (Heywood, 2016: 108).

Karakaş (2008: 253), sosyal demokrasi ilkelerini sıralarken ilk olarak sosyal adaletten bahsetmektedir. Bu noktada, gelir paylaşımının nispeten adaletli olması gerekliliğini ifade etmektedir. Bu süreçte, riskli ve dezavantajlı grupların gözetilmesine odaklanılması gerektiği açıktır. İkinci sırada ise eğitim, sağlık gibi temel hakların toplumun her ferdi tarafından ulaşılabilir olmasının vurgulandığı görülmektedir. Ayrıca, evrensel insan haklarının kabul görmesi, yöneten-yönetilen ilişkilerinde katılımcı bir anlayışın egemen olması gibi faaliyetler, sosyal demokrasi kuramının temel ilkeleri arasındadır (Bowler vd., 2003: 1115).

Sosyal demokrasi, özgürlük kavramını da liberal demokrasi üzerinden okumaktadır. Bireysel hak ve özgürlükler, sosyal demokrasi kuramında kritik bir rol oynamaktadır. Mülkiyet hakkı, düşünce ve ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü, seyahat özgürlüğü gibi liberalizmin temel ilkeleri arasında sayılabilecek birçok hak ve özgürlük, sosyal demokrasinin de merkezinde yer almaktadır (Gombert, 2009: 65). Ayrıca, maddi yönden güçsüz olanların ve dezavantajlı grupların kapitalizmin getirdiği temel adaletsizliklere karşı korunması gerekmektedir. Bu bağlamda, sosyal demokrasi, piyasa ekonomisinin getirdiği risk ve adaletsizlikleri dengeleyebilmek için reformist politikalar geliştirmektedir. Sosyal demokrasi, sosyal adalet anlayışıyla liberal örgütlenmelerden farklılaşmakta ve kendine özgü kuralları bulunan bir yapı haline gelmektedir (Gül, 2008, s. 109). Bu bağlamda, sosyal demokrasi, piyasa ekonomisinin getirdiği risk ve adaletsizlikleri dengeleyebilmek için reformist politikalar geliştirmektedir. İş ilişkilerinin belirlenmesinde riskli grupların korunması ve sosyal politika anlayışının geliştirilmesi, bu kuramın ürünüdür.

Liberal ekonomi çatısı altında gelişimini sürdüren sosyal demokrasi, piyasa ekonomisine karşı topyekûn bir savaş başlatma gayesi taşımamaktadır. Aksine, sosyal demokrasi hedeflediği sosyal adaleti kapitalist sistem içerisinde hayata geçirmeyi amaçlamaktadır (DeMartini, 1983: 199). Piyasa ekonomisi, serbest girişim, kâr ve rekabet kavramları üzerinden temellendirilmiştir. Sosyal adalet arayışını rekabet ve kâr odaklı bir piyasada gerçekleştirmek zordur (Cox, 1981: 135). Bu çerçevede,

sosyal demokrasi, piyasa mekanizmalarının yarattığı adaletsizlikleri güçlü refah devleti politikaları ve düzenleyici müdahalelerle dengelemeyi öngörür.

Sosyal demokrasi, neoliberalizmin temel ekonomik ilkeleri doğrultusunda örgütlenmiş kapitalist sistemin, refah devleti anlayışıyla törpülenerek dengelenmesi sürecidir. Sosyal demokrasi, piyasa ekonomisinin tüm bireylere iş imkânı sağlayabileceği tezini savunmamaktadır (Giddens, 2013: 30). Bu doğrultuda, işsiz veya çalışamayacak durumdaki dezavantajlı konumda bulunanların sistem tarafından korunması gerekliliğini ifade etmektedir. Bauman ( 2014: 7) bu süreci sigorta örneği üzerinden açıklamaktadır. Yüksek seviyede elektrik akımıyla karşılaşıldığında, en az dirence sahip olan sigorta işlevi görmektedir. Bu süreç, tüm elektrik tesisatının korunmasıyla sonuçlanmaktadır. En az dirence sahip olan dezavantajlı grupların korunmaması, toplumda anarşi ve huzursuzluğu beraberinde getirebilir. İş gücü piyasaları bu süreçten olumsuz etkilenebilir. Sosyal demokrasi, bir nevi sigorta işlevi görerek, büyük tahribatların ortaya çıkmasını engelleme girişimi olarak ele alınabilir.

Serbest piyasanın bireyler üzerindeki olumsuz etkileri bu şekilde azaltılmaya çalışılmaktadır. Sosyal ve ekonomik yaşamda daha adaletli bir yer inşasının arayışı, fırsat eşitliğini ve nispeten ekonomik güvence sağlama hedefini doğrultusunda gerçekleştirilmektedir (Mouffe, 1989: 34). Bu bağlamda, refah devleti uygulamaları doğrultusunda örgütlenen kamu müdahaleciliğinin, özel teşebbüsün yerini alma gayesi içinde olmadığı vurgulanmalıdır (Dahl, 1956: 24-30).

Piyasa ekonomisi, rekabet ortamına dayalı serbest piyasa ekonomisini teşvik ederken, tekelleşme, ekonomik krizler gibi durumlarla sıklıkla karşılaşmaktadır. Piyasa ekonomisinin sürdürülebilirliğini devam ettirebilmesi adına devlet müdahalesi zaruri gözükebilmektedir. Daha adil bir vergilendirme yöntemi, istihdam politikalarının düzenlenmesi ve kamusal hizmetlerin kapsamının genişlemesi gibi sosyal demokrasiyi hayata geçirebilecek enstrümanlar, hem sistemin hem de dezavantajlı grupların zarar görmelerini engelleme çabası üzerinden okunabilir (Cohen, 2018: 15).

Sosyal demokrasi, neoliberal politikaların etkisinde kalmadan önce emek merkezli politikalar üretmekteydi. Bu durum, sosyal demokrat partiler ile işçi hareketlerinin yakınlaşmasına ve ortak bir strateji geliştirmesine yol açmıştır. Ortak hedefler doğrultusunda, işçiler ve sosyal demokrat yapılar, ortak kültürel öğelerde birleşmişti (Crick, Bernard, 2002: 19). Her ne kadar SPD (Almanya Sosyal Demokrat Partisi) Birinci Dünya Savaşı çözümlemesinde sosyalist yapılardan farklı bir çizgi izlemiş, savaşı desteklemiş ve sosyalizm ile arasına duvar koymuş olsa da, 1900'lü yılların son çeyreğine kadar sosyal demokrat yapılar, işçi sınıfından büyük ölçüde kopuş yaşamamıştı (Kavukçuoğlu, 1997: 60). Bu süreç, İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1975 yılına kadar istikrarlı bir yol izlemiştir. Bunun nedeni, sosyal demokrat partiler ile işçi sendikaları arasındaki çıkar örtüşmesinin yüksek olmasıdır. Bu

bağlamda, sosyal demokrasi ve parti-sendika ilişkisi, Fordizm'e bağımlı bir yapı sergilemiştir (Saklı, 2013: 115).

Neoliberal politikaların egemen ve sorgulanamaz konuma gelmesi, gelişmiş kapitalist toplumların siyasal ekonomilerinde yaşanan değişimler, sol partiler ile sendikalar arasındaki çıkar hesaplamalarını da değiştirmiştir (Gombert, 2009: 41). Günümüzde sosyal demokrat yapılar, neoliberalizmden, esnek işgücü piyasalarından ve örgütlü emeğin ekonomi politikalarındaki rolünün azalmasından beslenebilmektedirler. Nihayetinde, sol örgütlenmelerin, ekonomik programlarında yer alan temel unsurlar, devlet mülkiyeti, planlı ekonomi gibi ilkeler sosyal demokrasinin gündeminden büyük ölçüde kalkmıştır. Howell, günümüzdeki sosyal demokrat yapıları "neoliberalizm artı" olarak tanımlamaktadır. Buradaki "artı", piyasaların sosyal maliyetini azaltmaya veya daha işlevsel hale getirmeye yönelik politikalar (Howell, 2001: 35-36).

#### **4. SOSYAL DEMOKRASİ VE GÜVENCELİ ESNEKLİK İLİŞKİSİ**

Geniş halk kitleleri, serbest piyasa ekonomisinin yarattığı tahribatlardan derinden etkilenmektedir. Esnek istihdam uygulamaları, emekçilerin yaşadığı güvencesizliği artırmış; işsizlik sorunu ve ekonomik sıkıntılar, toplumun genelinde kendini göstermiştir. Bu noktada, serbest piyasa ekonomisinden ve standart dışı istihdam uygulamalarından kopuş olmaksızın sistem içinde iyileştirmeler yapılabilmesi amacıyla güvenceli esneklik (flexicurity) modeli geliştirilmiştir. Bu kavram, hem işverenlerin esnek istihdam taleplerini karşılamayı hem de emekçilerin yaşamış oldukları güvencesizliğin seviyesini düşürmeyi hedeflemektedir (Çakır, 2009: 81). Sosyal demokrasinin, emek merkezli anlayıştan liberal sistem içerisindeki iyileştirmelere odaklanmaya evrilmesi, yeni yönetim modelleri geliştirmesine olanak tanımıştır. İş gücü piyasasının rekabetçi yapısını korurken, emekçilerin hissettikleri iş güvencesi seviyesini artırma düşüncesi, güvenceli esneklik kavramı ile somutlaşmıştır. Bu noktada, iki sınıf arasında çıkar çatışması ortaya çıkmaktadır. Burjuvazi ve işçi sınıfı, kendi çıkarları doğrultusunda iş ilişkilerinin belirlenmesi eğilimindedir. Liberalizm ve sosyalizmden beslenerek burjuvazi ve işçi sınıfı arasındaki çıkar çatışmalarını sonlandırmayı hedefleyen sosyal demokrasi, iki sınıf arasında denge ve uyum sağlama iddiasıyla, güvenceli esnekliğin uygulanmasını mümkün kılmaktadır (Harrington, 1989: 35). Bu noktada, burjuvazi ve işçi sınıfının uyum içerisinde yaşamalarını sağlayacak politikalar geliştirmek güçtür. Bir denge unsurunun ortaya çıkması için birbirine denk, eşit tarafların olması gerekmektedir. Üretim araçlarına sahip olan sınıf ile işçi sınıfını ekonomik ve siyasal açıdan denk, eşit kabul ederek politikalar üretmek, uzun vadede işçi sınıfının aleyhinedir. Bu tür politikalar işçilerin sınıf hüviyetlerinde aşınmaya yol açmaktadır. Bunun sonucunda işçiler, hem sınıf siyasetinden uzaklaşmakta hem de kendilerinin işçi kimliklerini reddetme eğilimine girebilmektedir. Micus'a göre (2010: 6), teknoloji devrimi, eğitimin yaygınlaşması ve burjuva sınıfının yaratmış olduğu sahte ara sınıflar sayesinde (beyaz yakalı, gri

yakalı) bireyler kendilerini işçi olarak tanımlamak istemiyor, burjuvazinin yaşam standartlarını örnek alıyor ve burjuva sınıfına dâhil olabilecekleri inancına kapılıyorlar. İşçi sınıfı, liberal politikaların gölgesi altında sınıf siyasetinden ve güvenceli gelecek taleplerinden günden güne vazgeçmektedir. Hollanda’da 1999 yılında yapılan bir araştırmada İşçi Partisi (PvdA) üyelerinin yalnızca %10’u kendisini işçi olarak tanımlarken, Danimarka’da sosyal demokrat örgütler üzerinde yapılan bir araştırmada bu oran 1971’de %76, 1990 yılında %34, 2000 yılında ise %16’ya tekabül etmektedir (Micus, 2010: 6-7). Görüldüğü üzere, sosyal demokrasinin denge politikası gerçekte ekonomik liberalizmin gelişimini sağlamlaştırmıştır. Bu süreçte Avrupa Birliği’nin rolü yadsınamaz.

Avrupa Birliği, iş ilişkilerinin düzenlenmesi ve istihdam sorununun çözümünde güvenceli esneklik modelinden faydalanarak, sınıflar arası dengeyi oluşturmayı amaçlamaktadır. 1990’lı yılların ilk yarısında, Danimarka, Hollanda gibi sosyal demokrasi anlayışının güçlü olduğu yerlerde, güvenceli esneklik modeli uygulama alanı bulmuştur. Güvenceli esneklik kavramı ilk olarak Hollanda’da “Flexicurity and Security Act”te kullanılmış ve ardından sosyal demokrasinin uygulama laboratuvarı olarak adlandırılabilir. İskandinav ülkelerinde teoriden pratiğe geçmiştir (Kuzgun - Kayhan, 2012: 35). Sosyal adaletin esnek iş gücüne eklenme girişimleri özellikle Avrupa’da karşılık bulmuştur (European Community: 2010). Avrupa Birliği, istihdam güvencesini güvenceli esneklik modeli ile sağlamaya çalışmaktadır (European Commision, 2007). Bu uygulamalarda temel nokta, esnek uygulama modellerinin sürekliliğini sağlaması, ancak bireyin çalışmadığı durumlarda sosyal devlet anlayışıyla temel ihtiyaçlarını karşılayabilecek durumda olmasıdır. Bunun da algılanan güvence seviyesini artıracağı varsayılmaktadır.

Çakır (2009: 81), güvenceli esnekliği eş zamanlılık, taraflar arasında müzakere ve dezavantajlı gruplar üzerinden ele almaktadır. Bu doğrultuda, çalışanların esnek ve güvenceli çalışma uygulamalarını aynı anda gerçekleştirmesi önem taşımaktadır. Birey, çalışma şeklindeki esnekliği algılayarak, eş zamanlı olarak yasa ve düzenlemelerle sağlanmış iş güvencesini de hissetmelidir. Üretim faaliyetine başlamadan önce işveren ve işçi arasında yapılacak müzakereler, belirsizliklerin önüne geçmede kritik rol oynamaktadır. Böylece, belirli süreli iş sözleşmesinin getirdiği tüm belirsizliklerden çalışanın arındırılması hedeflenir. Bu model, dezavantajlı gruplar olarak belirlenen kesimlerin sistemin dışına itilmemesi gerektiğini de vurgulamaktadır. Ortaya konulacak düzenlemelerle, engelliler, kadınlar, gençler gibi iş piyasasında dezavantajlı olan grupların üretim sürecine entegre edilmesi sağlanacaktır (Çakır, 2009: 81-83).

Liberal düşünürler, sosyal güvencenin ileri boyutlarda uygulanmasının geniş bir işsizliğe sebebiyet vereceğini deklare etmektedirler. Esnek iş gücü ise emekçi sınıflar için düşük yaşam standartlarını beraberinde getirmektedir.

Bu bağlamda, sosyal demokrat yapılar, güvenceli esneklik modelini, hem piyasa taleplerine uyum sağlamak hem de işçi haklarını korumak için bir ara formül olarak benimsemişlerdir. Özellikle Danimarka ve Hollanda'da sosyal demokrat hükümetler, sendikalar ve işverenler arasında yapılan toplumsal uzlaşmalar sayesinde bu model başarılı bir şekilde uygulanmıştır. Danimarka, uyguladığı yüksek esnek iş gücü ile emekçilerin işlerinden çıkarılmasını kolaylaştırırken, işsizlik desteklerinin fazlalığı ile çalışan açısından ortaya çıkacak olası tahribatları engellemeye çalışmaktadır. Güçlü ve sağlıklı bir eğitim planlaması ile hem sektörün ihtiyaç duyduğu nitelikte bireyler yetiştirilmesi hem de bireylerin daha kolay iş bulabilmeleri hedeflenmektedir (Gündoğan, 2007: 34).

Bu modeli sosyal demokrasi anlayışının zayıf olduğu yerlerde hayata geçirmek güçtür. Bu modelin başarısı, güçlü sosyal güvenlik ve eğitim sistemlerine bağlıdır; yasal düzenlemelerin varlığı, bireylerin nitelikli eğitim alabilmesi ve kapsamlı sosyal güvenlik ağına oluşturulması, güvenceli esnekliğin uygulanmasında belirleyici rol oynamaktadır. Sosyal demokrasinin ilkeleriyle törpülenmemiş neoliberal ekonomilerde güvenceli esneklik modeli uygulama alanı bulamaz. Bunun nedeni, iş güvencesinin olduğu yerde esnekliğin, esnekliğin olduğu yerde ise iş güvencesinin varlığındaki güçlüktür.

Güvenceli esneklik, sosyal demokrasinin değişen ekonomik koşullara verdiği bir yanıt olarak ortaya çıkmış ve iş gücü piyasasında dengeli bir reform modeli sunmayı hedeflemiştir. Ancak, bu modelin uygulanması ülkeden ülkeye farklılık göstermekte ve işçi hakları üzerindeki etkileri konusunda süregelen tartışmalar bulunmaktadır.

## **5. SONUÇ**

Kapitalizm, tarihsel süreç içerisinde farklı modeller aracılığıyla varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Keynes'in sosyal devlet anlayışından Neoliberalizmin esnek kapitalist modeline kadar pek çok kez biçim değiştirerek kendisini korumuş ve günümüze kadar ulaşmıştır. Günümüzün hâkim ideolojisi ise kapitalizmle bağıntılı olan Neoliberalizmdir. Bu sistem, devletlerin ekonomiye müdahalesine karşı bir konumda yer almakta; serbest piyasa, rekabet ve esnek istihdam gibi unsurlar üzerine inşa edilmektedir. Neoliberalizmin, hem yöneten-yönetilen ilişkilerine hem de toplumsal düzlemde insan ilişkilerine önemli yansımaları olmuştur. Bu sistem, geniş halk kitlelerine güvencesizlik, esneklik, risk ve yabancılaşma içeren bir gelecek sunmaktadır. Bunun sonucunda bireysel ve toplumsal düzeyde ciddi tahribatlar gözlemlenmektedir. Bu tahribatların etkisini azaltma çabası üzerinden sosyal demokrasi kuramı okuması yapılabilir.

Sosyal demokrasi kuramının inşa ve dönüşüm süreçlerinde, düşünsel kaynaklar ile tarihsel olaylardan beslenmek, kuramın evrimini anlamlandırmada önemli bir rol oynamaktadır. Bu doğrultuda, çalışmada sosyal demokrasinin dönüşümünü tetikleyen temel tarihsel kırılma noktaları belirlenmiştir. Kuramın

oluşum sürecinde burjuva devrimleri ve 19. yüzyıl sosyalist örgütlenmeleri belirleyici bir etkiye sahip olmuştur. Buradaki eşitlik ve özgürlük talepleri kuramın doğmasında önemli rol oynamıştır. Sosyal demokrasi, başlangıçta Marksist ilkeler doğrultusunda örgütlenen bir yapı olarak ortaya çıkmıştır. Bu yapı, işçi sınıfının devrim yoluyla iktidarı ele geçirmesi ve sosyalist ilkeler çerçevesinde eşitlik ile özgürlüğü tesis etmesi anlayışı üzerine temellenmekteydi. Almanya Sosyal Demokrat Partisi, bu yapının en görünür örneği olarak değerlendirilebilir.

Sosyal demokrasi kuramının dönüşümünde önemli bir kırılma noktası ise Birinci Dünya Savaşı olmuştur. Almanya Sosyal Demokrat Partisi içinde, savaşın nasıl yorumlanması gerektiği konusunda ciddi ayrışmalar yaşanmıştır. Marksist kanat, savaş işçi sınıfının aleyhine bir olgu olarak değerlendirmiş ve savaş karşıtı bir tutum sergilemiştir. Revizyonist kanat ise Almanya'nın ulusal çıkarları doğrultusunda bir savaş okuması yaparak farklı bir perspektif benimsemiştir. Nihayetinde revizyonist yaklaşım baskın gelmiş ve sosyal demokrasi büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Bu süreçte sosyal demokrasi, reel sosyalizmden koparak, işçi sınıfının iktidarı anlayışından sınıflar arası uzlaşmayı sağlamaya yönelmiştir. Eşitlik ve özgürlük idealleri, liberal bir çerçeve içinde ele alınmaya başlanmış ve sosyal demokrasi, sistemin eksikliklerini gidermek suretiyle iyileştirilebileceği görüşünü benimsemiştir. Neoliberalizmin yol açtığı toplumsal tahribatları hafifletmek, sosyal demokrasinin temel önceliklerinden biri haline gelmiştir.

Sosyal demokrasi, işçi sınıfı ile burjuvazi arasında bir denge ve uyum sağlanarak birlikte var olabilecekleri iddiasını taşımaktadır. Ancak, günümüzde işçi sınıfının sınıf kimliğinden giderek uzaklaşması, bu uzlaşının işçi sınıfı aleyhine sonuçlar doğurmasına neden olmaktadır. Neoliberal çağda, sınıflar arasında uzlaşının sağlanabileceği iddiası, geniş halk kitlelerinin güvenceli bir gelecek kazanımının önünde engel teşkil edebilmektedir. Tüm bunlara rağmen, Neoliberalizmin yarattığı toplumsal ve bireysel tahribatların büyük sorunlara yol açabileceği açıktır. İşte bu noktada, sosyalizm ve liberalizmden beslenen sosyal demokrasi, Neoliberalizmin olumsuz etkilerini azaltmayı hedefleyen yeni bir model geliştirmiştir: güvenceli esneklik.

Bu model, işçi sınıfına belirli güvenceler sunarken aynı zamanda sermayenin ihtiyaç duyduğu esnekliği de sağlamaya çalışmaktadır. Güvenceli esneklik, kapitalizmin çalışanlar üzerindeki tahribatlarını azaltmayı amaçlayan bir modeldir. Bu model, esnek işgücü piyasalarının dinamik taleplerine uyum sağlarken çalışanların sosyal güvencesini ve iş güvenliğini korumayı hedeflemektedir..

Güvenceli esneklik modeli, Neoliberal sistem içinde sermayenin çıkarlarını koruyarak işçi sınıfını sistemin içinde tutmayı amaçlayan bir mekanizma olarak değerlendirilebilir. Kapitalizmin krizlerine yanıt olarak ortaya çıkan bu model, esnek istihdamın yarattığı güvencesizliği sınırlamaya çalışsa da

temelde emeğin sömürsünü sonlandırma gayesi taşımamaktadır. Sosyal demokrasi, sınıf mücadelesinin keskin çelişkilerini yumuşatarak sermaye ile emek arasında bir uzlaşmayı yaratmayı amaçlarken, aslında burjuvazinin hegemonik konumunu güçlendirmektedir. Danimarka ve Hollanda gibi ülkelerde uygulanan güvenceli esneklik politikaları, işçi sınıfına belirli güvenceler sunduğu izlenimini verse de bu güvenceler, sermayenin ihtiyaç duyduğu esnekliği sağlayarak emek üzerindeki denetimini artırmaktadır. Çalışmada da vurgulandığı üzere, sosyal demokrasinin en yaygın olduğu ülkelerde bile işçiler giderek kendilerini işçi olarak tanımlamamaktadır. Neoliberalizmin güvencesiz ve esnek dünyasında, bireyler risk alarak zenginleşebilecekleri inancına kapılmaktadır. Sendikalaşma ve hak arama gibi süreçler giderek geri planda kalmaktadır.

Güvenceli esneklik modelinin Neoliberal sistemde uygulanabilmesi olabilmesi için planlı bir eğitim sistemi, güçlü sosyal güvenlik uygulamaları ve göreceli olarak düşük gelir eşitsizlikleri var olmalıdır.

Eğitim Sistemi: Sosyal demokrasi anlayışı, eğitimin toplumun tüm kesimleri tarafından erişilebilir olmasını hedeflemektedir. Eğitimin niteliği bu süreçte kritik bir öneme sahiptir. Güvenceli esneklik uygulamalarında, çalışanların iyi bir eğitim almış olmaları büyük önem taşımaktadır. İyi eğitim alan bireylerin güvencesizliği algılama düzeyi düşmekte, işten çıkarılma kaygısı yerini kısa sürede yeni bir iş bulabilecekleri düşüncesine bırakmaktadır. Ayrıca, sosyal demokrat rejimlerde eğitim planlamasına büyük önem verilmekte, sektör bazlı ihtiyaçlara yönelik eğitim programlarıyla güvenceli esneklik sağlanabileceği düşünülmektedir. Ancak günümüzde öğretmenlerden mühendislere kadar birçok meslek grubunda esnek istihdamın yaygınlaşması, planlı bir eğitim sistemindeki eksiklikleri gözler önüne sermektedir.

Sosyal Güvenlik: Esnek istihdam modellerinde çalışan bireylerin, işsiz kaldıkları dönemlerde temel ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri bir sosyal devlet mekanizması, güvenceli bir ortamın sağlanmasında kritik bir rol oynamaktadır. Liberal sistemde, bireyler yoğun bir gelecek kaygısı taşımaktadır. Buna karşın, sosyal demokrasi tarafından örgütlenen yöneten-yönetilen ilişkilerinde güçlü bir sosyal güvenlik ağı oluşturulmakta ve bireyler olası olumsuzluklara karşı daha güvende hissetmektedir.

Gelir Eşitsizliği: Sosyal demokrasi teorisi, dezavantajlı grupların korunmasına büyük önem atfetmektedir. Mutlak bir gelir eşitliği talebi sosyal demokrasi anlayışında yer almamakla birlikte, dezavantajlı grupların güvenceli esneklik modelinde istihdam edilmesine olanak sağlanmaktadır. Toplumsal adalet ve sosyal içerme politikaları çerçevesinde örgütlenen süreçler, iş ilişkilerinde güvenceli esnekliği destekleyebilmektedir.

Sonuç olarak, güvenceli esneklik modeli, iş güvencesi ve esnekliği bir araya getirmeye çalışan bir yaklaşım olmakla birlikte, Neoliberal ekonomi politikalarının işçi sınıfı üzerindeki olumsuz etkilerini tamamen ortadan kaldırmamaktadır.

#### KAYNAKÇA

- Akat, A. S. (2004). *Sosyal Demokrasi Gündemi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Alejandro Leal, P. (2007). Participation: The ascendancy of a buzzword in the neo-liberal era. *Development in Practice*, 17(4-5), 539-548. <https://doi.org/10.1080/09614520701469518>
- Andersen, G. E. (2013). Toplumsal Riskler ve Refah Devletleri (Burcu Yakut Çakar & Utku Barış Balaban, Çev.). İçinde Ayşe Buğra & Çağlar Keyder (Ed.), *Sosyal Politika Yazıları* (6. Baskı). İletişim Yayınları.
- Ashton, T. S. (1997). *The industrial revolution 1760-1830*. Oxford University Press.
- Aykaç, M., & Sefa, K. (2024). İşgücü Piyasasında Yaşanan Dönüşümler: Standart Dışı İstihdam ve Çalışan Yoksulluğu İlişkisi. *Sosyoekonomi*, 32(62), 416-453.
- Barber, B. (1995). *Güçlü Demokrasi—Yeni Bir Çağ İçin Katılımcı Siyaset* (Mehmet Beşikçi, Çev.; Birinci Basım). Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2014). *Modernite, kapitalizm, sosyalizm: Küresel çağda sosyal eşitsizlik*. Say Yayınları.
- Bloch, M. (1983). *Feodal Toplum* (Mehmet Ali Kılıçbay, Çev.; Birinci Baskı). Savaş Yayınları.
- Bottigelli, E. (1976). *Bilimsel Sosualizmin Doğuşu* (Kenan Somer, Çev.; Birinci Baskı). Bilim ve Sosyalizm Yayınları.
- Bowler, S., Donovan, T., & Hanneman, R. (2003). Art for Democracy's Sake? Group Membership and Political Engagement in Europe. *The Journal of Politics*, 65(4), 1111-1129. <https://doi.org/10.1111/1468-2508.t01-2-00128>
- Brewster, C., Lesley, M., & Olga, T. (1997). Flexible Working in Europe: A Review of the Evidence. *Management International Review Özel Sayı, 1*, 85-103.
- Cem, İ. (1995). *Sosyal Demokrasi Ya da Demokratik Sosyalizm Modeli Nedir Ne Değildir* (5. Basım). Cem Yayınevi.
- Cohen, E. F. (2018). *The Political Value of Time: Citizenship, Duration, and Democratic Justice* (1. bs). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108304283>
- Cox, R. W. (1981). Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory. *Millenium: Journal of International Studies*, 10(2), 126-155.
- Crick, Bernard. (2002). *Democracy: A Very Short Introduction*. Oxford University Press.
- Çakır, Ö. (2009). Avrupa Birliği'nde Güvenceli Esneklik ve Eğilimler. *Sosyoekonomi*, 10(10), 79-94.

- Dahl, Robert A. (1956). *A Preface to Democratic Theory*. University of Chicago Press.
- Davy, J., Kinicki, A. J., & Scheck, C. L. (1997). A test of job security's direct and mediated effects on withdrawal cognitions. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 18(4), 323-349.
- Emiroğlu, C. (2015). TÜM ÇALIŞANLARA AYNI DAYATMA: ESNEKLİK VE KURALSIZLIK. *TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 9(34), 8-15.
- Erdem, E. (2021). Sosyal Demokrasi İdeolojisi İçinde Eduard Bernstein'in "Liberal Sosyalizm"i. *TESAM Akademi Dergisi*, 8(1), Article 1. <https://doi.org/10.30626/tesamakademi.881684>
- Erdut, T. (2005). İşgücü piyasasında enformelleşme ve kadın işgücü. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 3(6), 11-49.
- European Commision. (2007). *Employment in Europe*.
- Friedman, .Thomas L. (2006). *Dünya Düzdür* (L. Cinemre, Çev.). Boyner Yayınları.
- Gombert, T. (2009). Sosyal Demokrasi Nedir? (Recai Hallaç, Çev.). İçinde *Sosyal Demokrasi El Kitabı 1: Sosyal Demokrasinin Temelleri* (ss. 6-38). Sosyal Demokrasi Akademisi.
- Gül, H. (2008). Keynesçi refah devletinin temeli olarak sosyal demokrasi ve yeni liberal dönüşümün yansımaları. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 2(2), 107-132.
- Gümüş, İ., & Koç, M. (2019). TÜRK İŞ HUKUKUNDA ÇAĞRI ÜZERİNE ÇALIŞMA: UYGULAMADA KARŞILAŞILAN SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ. *Mali Çözüm Dergisi*, 29, 71-106.
- Gündoğan, N. (2007). İşgücü Piyasalarında Esneklik Güvence Dengesi, Danimarka Modeli. *Çimento İşveren Dergisi*, 21(3), 22-37.
- Harrington, M. (1989). *Socialism: Past and Future* (First Edition). Arcade Publishing.
- Harvey, D. (2007). *A brief history of neoliberalism*. Oxford University Press.
- Hellema, D. (2018). *The Global 1970s: Radicalism, reform, and crisis*. Routledge.
- Heywood, A. (2016). *Siyasi İdeolojiler* (Levent Köker, Çev.; 10. Baskı). BB101 Yayınları.
- Howell, C. (2001). The end of the relationship between social democratic parties and trade unions? ". *Studies in Political Economy*, 65(1), 7-37.
- Joseph R. DeMartini. (1983). Social Movement Participation: Political Socialization, Generational Consciousness and Lasting Effects. *Youth and Society Sage Publications*, 15(2), 195-223.
- Kalleberg, A. L. (2000). Nonstandart employment relations: Part-time, temporary and contract work. *Annual Revival Sociology*, 26, 341-365.
- Karakaş, E. (2008). Sosyal Demokrasi Arayışları. İçinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce :Sol* (2. Baskı, C. 8). İletişim Yayınları.
- Kavukçuoğlu, D. (1997). *Karl Marx'tan Günümüze Almanya'da Sosyal Demokrasi* (Birinci Baskı). Ümit Yayıncılık.

- Kerfoot, D., & Knights, D. (1995). Empowering the 'quality' worker?: The seduction and contradiction of the total quality phenomenon. İçinde *Making Quality Critical* (ss. 219-239). Routledge.
- Kuzgun - Kayhan, İ. (2012). Güvenceli Esneklik Kavramı ve Türkiye'de Güvenceli Esnekliğin Belirleyici Değişkenleri. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 2(2), 35-48.
- Lenin, V. (1999). *Devlet ve Devrim* (Süheyla Kaya & İsmail Yarkın, Çev.; İkinci Basım). İnter Yayınları.
- Lewis, K. (2020). Technology in the workplace: Redefining skills for the 21st century. *The Midwest Quarterly*, 61(3), 348-356.
- Mahiroğulları, A. (2001). Türkiye'de sendikalaşma evreleri ve sendikalaşmayı etkileyen unsurlar. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1), 161-190.
- Maravall, J. M., & Przeworski, A. (2003). *Democracy and the Rule of Law*.
- Marx, K. (2011). *Kapital: Birinci Cilt* (Alaattin Bilgi, Çev.; Onuncu Baskı, C. 1). Sol Yayınları.
- Marx, K. (2013). *Yabancılaşma* (Barışta Erdost, Ed.; Kenan Somer, Ahmet Kardam, Sevim Belli, Arif Gelen, Yurdakul Fincancı, & Alaattin Bilgi, Çev.; 5. Baskı). Sol Yayınları.
- Marx, K., & Engels, F. (with Harvey, D.). (2008). *The communist manifesto* (S. Moore, Çev.). Pluto Press.
- McDonald, P., Lisa, B., & Kerry, B. (2009). Full-time is a Given Here': Part-time Versus Full-time Job Quality. *British Journal of Management*, 20(2), 143-157.
- Meyer, T. (2005). *Sosyal Demokrasinin Geleceği* (Onur Bilge, Nihat Ülner, & Oktay Saydam, Çev.; Birinci Basım). Agora Kitaplığı.
- Meyer, T., & Hinchman, L. (2015). *Sosyal Demokrasi Kuramı* (Ekrem Berkay Ersöz, Çev.). Phoenix Yayınevi.
- Micus, M. (2010, Kasım). *Avrupa Sosyal Demokrat Partilerinin Örgütsel Kimliği ve Reformlar* (Süheyla Ababay, Çev.). Friedrich Ebert Stiftung.
- Mouffe, C. (1989). Radical Democracy: Modern or Postmodern? (P. Holdengraber, Çev.). *Duke University Press*, 21, 31-45. <https://doi.org/10.2307/827807>
- Paterson, W. E., & Campbell, I. (1974). *Social Democracy in Post- War Europe* (First Published). Macmillan Press LTD.
- Poggi, G. (2009). *Modern Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım* (Şule Kut & Binnaz Toprak, Çev.; 5. Baskı). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Polanyi, K. (2010). *Büyük Dönüşüm* (Ayşe Buğra, Çev.; 9. Baskı). İletişim Yayınları.
- Przeworski, A. (2012). *Kapitalizm ve Sosyal Demokrasi* (Naim Atabağsoy, Funda Çoban, İlkey Ata, & Soner Torlak, Çev.). Phoenix Yayınevi.
- Rossi, A. (2018). Neoliberal Ruhlar (Kürşat Kızıltuğ, Çev.). *Cogito*, 91, 121-153.

- Saklı, A. R. (2013). Fordizm'den esnek üretim rejimine dönüşümün kamu yönetimi üzerindeki etkileri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(44), 107-131.
- Sallan Gül, S., & Kahraman, F. (2011). Yoksulluk Sorununda Sınıf'tan Kaçarken Sosyal Sermaye'ye Sığınmak. İçinde Erkin Başer, Nihat Koçyiğit, & Mustafa Öziş (Ed.), *Bugüne Bakmak: Karaburun Bilim Kongresi—1980 Sonrası Türkiye'de Dönüşüm Süreçleri* (Birinci Baskı). Dipnot Yayınları.
- Sennett, R. (2008). *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri* (3. Basım). Ayrıntı Yayınları.
- Şimşek, M. (2001). *Toplam Kalite Yönetimi* (3. Baskı). Alfa Yayınları.
- Temiz, H. E. (2004). Eğreti istihdam: İşgücü piyasasında güvencesizliğin ve istikrarsızlığın yeni yapılanması. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2(2), 55-80.
- Tiryaki, B. (2022). Bir Güvencesiz İstihdam Biçimi: Taşeron Çalışma. *Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 17-29.
- Uyanık, Y. (2008). Neoliberal Küreselleşme Süresince İşgücü Piyasaları. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10(2), 209-224.
- Värlander, S. (2012). Individual flexibility in the workplace: A spatial perspective. *The journal of applied behavioral science*, 48(1), 33-61.
- Venn, F. (2016). *The Oil Crisis*. Routledge.
- What is Flexicurity? 2010 [https://commission.europa.eu/index\\_en](https://commission.europa.eu/index_en)
- Yıldırım, S. (2017). İŞSİZLİK SİGORTASIYLA KAYIT DIŞI İSTİHDAMIN ETKİLEŞİMİ. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1(1), 1-28.
- Yücesan - Özdemir, G. (2010). Despotik emek rejimi olarak taşeron çalışma. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 4(27), 35-50.